

3. *Шамякін, І. П.* Зеніт : раман : для ст. шк. узросту / І. П. Шамякін. – Мінск : Юнацтва, 1987. – 511 с.
4. *Шамякін, І.* Сэрца на далоні : раман / І. Шамякін. – Мінск : Маст. літ., 2001. – 414 с.

І. М. Мішчанчук (Беларусь)

ЖАНРОВАЯ РАЗНАСТАЙНАСЦЬ БАЛАД ЯНКІ СІПАКОВА

Балада – старажытны жанр. Хоць у наш час балады пішуць амаль усе паэты, але найбольш выразна яны выявіліся ў творах паэтаў ваеннага і пасляваеннага пакалення. Адным з самых яркіх прадстаўнікоў баладнага жанру з’яўляецца паэт пасляваеннага пакалення Янка Сіпакоў, зборнік якога «Веча славянскіх балад» па праву займае значнае месца ў гісторыі беларускай літаратуры і атрымаў высокую ацэнку навукоўцаў: «У кнізе «Веча славянскіх балад» пры ўсёй разнастайнасці яе ўнутрыжанравых змен выявілася пераважна арыентацыя аўтара на айчыннымя баладнымя традыцыі, якія, у адрозненне ад заходнееўрапейскіх (французскіх, італьянскіх, нямецкіх), характарызуюць большая свабода да кананічнай пабудовы страфы, выразная сюжэтнасць, падзейны дынамізм» [2, с. 41].

Балада сінтэзуе ў сабе лірычны, эпічны і драматургічны пачаткі. Аўтара балады цікавіць эпічнае здарэнне, але не само па сабе, а менавіта тым, што дае магчымасць паказаць веліч ці нізкасць чалавечага духу, выказаць свае адносіны да пэўнай з’явы. Драматычнасць жа балады абумоўлена складанасцю канфлікту паміж Дабром і Злом, імкненнямі чалавека да нечага светлага і немагчымасцю іх здзяйснення. Баладзе ўласцівыя гераічны пафас, што вынікае з трагедыйнай калізій і трагедыйнага сюжэта, а таксама дынамізм, ад якога дзеянне «выходзіць наверх», не губляецца, пераплятаецца з пачуццём, узбагачае і «актывізуе» яго.

Сучасная балада пасляхова развіваецца ў некалькіх жанрава-стылявых накірунках, але вялікай перашкодай становіцца адсутнасць адзінай класіфікацыі балад. У працы намі была выкарыстана класіфікацыя балады, прапанаваная М. І. Мішчанчуком.

Паводле меркавання гэтага літаратуразнаўца, аўтары балады сёння шмат эксперыментуюць, шукаюць новыя прынцыпы адлюстравання рэчаіснасці. Пошук вядзецца і па лініі зместу, і па лініі формы (пашырэнне меж адлюстравання свету, паглыбленне філасофскай асновы, абагульненне абставін, эпізодаў, фактаў, характараў, стварэнне уражання прасторавай неабмежаванасці і часовай трохмернасці дзеяння, паяднанне адзнак трох родаў літаратуры).

Балада выступае ў чатырох галоўных разнавіднасцях: як чыста эпічная, калі ў яе аснову пакладзены падзеі, дзеянне; пераважна лірычная, у якой аўтар

праз апісанне пачуццяў і перажыванняў лірычнага героя выяўляе свае адносіны да свету; выразна драматургічная, заснаваная на канфлікце і напружаным дзеянні; і сінтэтычная, якая з'яўляецца вынікам сінтэзу адзнак трох вышэйназваных разнавіднасцей.

У жанравых адносінах балады разнастайныя. Гэта балады-паданні, балады-легенды, балады-прытчы, балады-казкі, балады-рэфлексіі, балады-думы, балады-песні, балады-споведзі, балады-партрэты і інш.

Балады могуць мець розную форму: яны могуць быць маналагічнымі, напісанымі ад імя непасрэдных удзельнікаў падзей (што бліжэй да лірыкі); дыялагічнымі, калі пры дапамозе дыялога развіваецца дзеянне, раскрываюцца характары герояў (бліжэй да драмы); выяўленча-апісальнымі, дзе выяўляецца падзейны сюжэт (бліжэй да эпасу).

Чаму ж паэт у сваіх творах звярнуўся да такога складанага жанру, як балада? Відаць, гэта адбылося па той прычыне, што (спасылаемся яшчэ на аднаго аўтарытэтнага аўтара) «паэзія не можа быць абыякавай да мінулага, таму што яна прарываецца наперад, у будучыню» [1, с. 229]. Узнаўляць сувязь часоў, пастаянна падтрымліваць яе – адна з галоўных задач паэзіі. Пра гэта сведчыць і выказванне А. Ф. Лысенкі: «Кожная балада Янкі Сіпакова ўяўляе характэрны фрагмент ва ўнутрана-цэласным малюнку жыцця славянскіх народаў на працягу амаль дзесяці стагоддзяў» [2, с. 33].

Як ужо адзначалася вышэй, Янка Сіпакоў з поспехам сінтэзуе ў баладзе адзнакі найперш двух родаў літаратуры, у выніку чаго і нараджаецца яго эпіка-лірычная разнавіднасць балады. Амаль усё ў такіх творах пачынаецца з выразных і паўнаважкіх гістарычных замалёвак, якія ўключаюць у сябе акцэнтныя сцэны. Дзякуючы падобнаму прыёму пісьма, перад чытачом паўстае даволі свабодны і аб'ёмны малюнак і, па сцвярджэнні даследчыкаў, «з'яўляецца дадатковае значэнне сюжэта, які трымаецца на прадметных сцэнах, эпізодах і карцінах» [3, с. 84]. Сюжэт славенскай балады ХХ стагоддзя «Еш!» наступны: змучаныя голадам, знясіленыя ад цяжкай працы, фашысцкія вязні жывуць толькі марай пра Свабоду і таму цішком, каб не бачылі наглядчыкі, кормяць сваімі пайкамі таварыша, каб ён падужэў, змог перасіліць вартаўніка і дапамагчы ім уцячы на волю. Мы бачым, як вязні нясуць свае нескарыстаныя пайкі, як есць ён і чаўкае, а яны палохаюцца, каб гукаў гэтых не пачулі стражнікі, як і што яны думаюць, калі назіраюць за пераўтварэннем такога самага, як яны, вязня ў дужага чалавека. Кожная сцэна ў баладзе мае не толькі канкрэтны, але і абагульнены змест, працуе на надзею палонных – нягледзячы ні на што, уратавацца, але сюжэт не з'яўляецца адзіным «стрыжнем» твора, бо не меншую вартасць мае і тое, што прапушчана праз душы вязняў і набывае форму калектыўнага маналогу.

У гэтым творы фізічнай смерці няма, але яна не мінуе вязняў, якія даведаліся, што кармілі здрадніка, падасланага стражнікамі. Паводле жанравага вызначэння, гэта балада-прытча, у якой скандэнсаваны вопыт горкага мінулага і аўтарскае разуменне складанасці жыцця.

Дзеянне-эпізод, дзеянне-сцэнка знаходзіцца і ў цэнтры гістарычнай балады ўсіх славян XV стагоддзя «Грунвальд», у аснову якой пакладзена адлюстраванне барацьбы паміж славянамі і крыжакамі і параженне апошніх. У гэтым творы характары персанажаў як бы «ўрастаюць» у сцэны і эпізоды, «высвечваюцца» ў выразных дэталях. За кошт сцэн, эпізодаў і дэталей паэт здымае дыдактызм у творах баладнага жанру, не ўмешваецца ў апавяданне.

У эпічных баладах ствараецца ўражанне поўнай адсутнасці аўтара, але гэта не так: аўтар, пакідаючы сам-насам і падзеі, і герояў, «раствараецца» ў тэксце, прымушае дзеянне самараскрывацца. Прыкладам падобнай манеры пісьма аўтара з'яўляецца балада «Падатак. Балгарская балада. XVI стагоддзе», заснаваная на рэальных гістарычных падзеях у Балгарыі, калі заваёўнікі для ўмацавання свайго становішча выходзілі мясцовых дзяцей на свой лад, адлучалі іх ад бацькоў.

Там дадуць адразу ім чужое імя:

Так прымусяць здрадзіць – без віны! – Радзіме.

А яшчэ навучаць ненавідзец люты

Бацькаўшчыну, дом свой, што даўно ў пакутах [4, с. 320].

Падатак – гэта малая балгарскія дзеці, якіх гадуюць чужынцы, выходзіваюць з іх ворагаў свайго краю, зямлі і радзімы. Аўтарская пазіцыя выяўляецца ўжо ў выбары падобнай жыццёвай сітуацыі, дадумваецца чытачом.

Лірычныя балады Янкі Сіпакова гучаць як унутраныя маналогі герояў. Іх кампазіцыя не перашкаджае разгортванню маральна-этычнага і сацыяльнага канфліктаў, развіццю «ўнутранага дзеяння», паказу барацьбы паміж сіламі добра і зла.

Так, у баладзе «Чубы» толькі пяць пачатковых радкоў – больш-менш разгорнутае апісанне, гістарычная даведка пра нараджэнне бунту былых сялян, а цяпер казакоў супраць улад, а пасля ідзе ўнутраны маналог вольных людзей пра тое, што іх, вольных, хочучь зноў запрыгоніць. Урэшце рэшт драматычныя ўнутраныя перажыванні перарастаюць у бунт, пратэст:

– Не хочам вашай ласкі,

У нас свой парадак – наскі [4, с. 297–298].

«Чубы» – твор, праз які праходзіць думка пра свабоду як натуральны, а рабства – як ненармальны стан чалавека. Што датычыцца жанравага вызначэння, дык гэта алегарычная балада-прытча, у якой абагульнены сэнс і вельмі выразная эталагічная аснова пададзены ў іншасказальнай, іранічнай, травесцічнай форме. Гэта балада-казка з мудрым выслоўем: «Хто раз адчуў смак волі, той будзе трымацца за яе ўсімі магчымымі спосабамі». У лірычных баладах Янкі Сіпакова героі не столькі дзейнічаюць, колькі мысляць, праходзяць выпрабаванне на духоўную трываласць. Яшчэ адна асаблівасць такіх вершаў – іх псіхалагізм і аналітызм.

Многія балады Янкі Сіпакова створаны ў адпаведнасці з патрабаваннямі драматычных твораў: у іх аснове ляжыць востры канфлікт, матэрыял падаецца ў форме дыялогу.

Яскравым прыкладам падобнай разнавіднасці з'яўляецца балада «Разня», аснову якой складае размова маці і маленькага сына, з якой чытач даведваецца і пра жудасныя падзеі, і пра стаўленне да іх аўтара:

– Мамачка, мамка, чаму, паглядзіце,
Чырвоная рэчка такая?
– Сыне мой, сыне, у ёй не вадзіца –
То ж кроў наша, сыне, людская [4, с. 323].

Звяртае на сябе ўвагу цікавая асаблівасць гэтага твора, як і многіх іншых балад Янкі Сіпакова, – паэт рэдка калі апісвае смерць герояў, а стварае «перадсмяротную сітуацыю», бо канец твора вядомы чытачу.

Але самыя па-мастацку вартасныя балады нараджаюцца ў Сіпакова на аснове спалучэння трох спосабаў паказу рэчаіснасці: маналагічнага, дыялагічнага і апісальнага. Як сцвярджаў М. І. Мішчанчук, у такой сітуацыі «сплаў розных родавых адзнак становіцца арганічным і ў многім вызначае цэласнасць і поліфанічнасць створанай аўтарам карціны жыцця» [3, с. 90]. Падобны сінтэз апавядальнасці, спавядальнасці і дзеяння сведчыць пра імкненне сучаснага мастацтва не толькі да жанравага «распаду», але і адраджэння ў ім сінкрэтызму, пра вяртанне пад уплывам складаных падзей, «ушчыльненасці жыцця» да сваіх вытокаў, «спрадвечнай» (па-руску – изначальной) сутнасці. Янка Сіпакоў у баладзе «Пытанне» выкарыстоўвае адзнакі трох родаў літаратуры: лірыкі, эпаса, драмы, але робіць усё гэта лаканічна, сцісла, – і таму напружана, скандэнсавана і ў часе і ў прасторы.

Усё вышэйсказанае падмацоўвае наш тэзіс пра «разамкнёнасць» жанравай структуры сённяшняй лірыка-эпікі і лірыкі, узбагачэнне і карыстанне найлепшымі дасягненнямі трох родаў літаратуры.

Разгляд балад Янкі Сіпакова дазваляе зрабіць наступныя вывады: па-першае, амаль усе яны пачынаюцца з выразных гістарычных карцін, якія ўключаюць у сябе найбольш важныя, акцэнтныя сцэны; па-другое, усё ў баладах паэта паказана праз самараскрыццё дзеяння, герояў, учынкаў, трапныя дэталі, у выніку чаго ствараецца адчуванне «растворанасці» аўтара ў тэксце; па-трэцяе, у цэнтры балад таленавітага мастака знаходзіцца праблема выбару, а значыць – разважанне, унутраны палемізм і псіхалагізм; па-чацвёртае, Янка Сіпакоў у баладнай мастацкай практыцы адштурхоўваецца не ад абстрактных тэарэтычных прынцыпаў, а ад логікі самога жыцця, стараецца выявіць яго змястоўную шматграннасць; па-пятае, аўтар удала спалучае ў межах такога жанру, як балада, адзнакі драмы, эпаса і лірыкі.

Літаратура

1. *Вярцінскі, А.* Высокае неба ідэала : літ. крытыка і публіцыстыка / А. Вярцінскі. – Мінск : Маст. літ., 1980. – 336 с.
2. *Лысенка, А. Ф.* Лінія гарызонта : нарыс творч. Я. Сіпакова / А. Ф. Лысенка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1986. – 119 с.

3. *Мішчанчук, М. І.* Ёсць у паэта свой аблог цалінны : жанрава-стыльвая разнастайнасць сучас. беларус. лірыкі / М. І. Мішчанчук. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 187 с.
4. *Сіпакоў, Я.* Выбраныя творы : у 2 т. / Я. Сіпакоў. – Мінск : Маст. літ., 1995. – Т. 1 : Паэзія. – 430 с.

В. А. Мусяенка (Беларусь)

ГРУПА ДЗЕЯСЛОВАЎ ДРУГАСНАЙ НАМІНАЦЫІ СА ЗНАЧЭННЕМ «ПАМЯЦЬ» У БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОВАХ

У корпус слоў, якія рэпрэзентуюць семантычнае поле «памяць», уключаюцца словы рознай катэгорыяльнай прыналежнасці, але першым чынам гэта дзеясловы, якія займаюць дамінуючую пазіцыю сярод іншых знамянальных частак мовы. У структуру ментальнай моўнай прасторы са значэннем «памяць» уключаюцца другасныя намінацыі, утвораныя ад першасных ЛСВ лексічных адзінак, якія складаюць ядро іншых (нементальных) семантычных палёў. У гэтым выпадку лексіка адносна простых (базавых) уяўленняў і фізічных паняццяў выкарыстоўваецца для апісання больш складанага, абстрагаванага комплексу пазнавальных здольнасцей і вышэйшых псіхічных функцый, якія адносяцца да назапашвання, захавання і прыпамінання ведаў, уменняў і навыкаў.

Дзеясловы гэтай групы аб'ядноўваюцца вакол ядзерных слоў *памятаць, запомніць, забывацца, успомніць*. Група прадстаўлена наступнымі 11 суадноснымі парамі беларускай і англійскай моў *абхапіць – enfold, адсеяць – sieve, выгнаць – expel, паўстаць – rebel, пранесці – carry, захаваць – save, прасеяць – sieve through, усплысці (усплыць) – float, скланяць – villify, аднавіць – restore, заглухнуць – subside*: бел. дзеясловы *абхапіць* (англ. *enfold*), *адсеяць* (англ. *sieve*), *выгнаць* (англ. *expel*), *паўстаць* (англ. *rebel*), *пранесці* (англ. *carry*), *захаваць* (англ. *save*) не маюць у англійскай мове суадносных другасных ментальных ЛСВ. У беларускай мове актуалізаваліся ЛСВ 'абняць (рукамі, нагамі, лапамі)' → 'зразумець, засвоіць што-небудзь', 'прасейваючы, аддзяліць' → 'пазбавіць сваю памяць, свае ўяўленні ад другараднага, неістотнага', 'гонячы, прымусіць выйсці, выехаць; выдаліць' → 'пазбавіцца ад чаго-небудзь, прагнаць што-небудзь', 'узняцца на барацьбу з кім-, чым-небудзь, супроць каго-, чаго-небудзь, узняць паўстанне' → 'узнікнуць у памяці, ва ўяўленні', 'прайсці з ношай якую-небудзь адлегласць ці які-небудзь час' → 'захаваць, зберагчы (пачуцці, думкі і падобнае) на працягу доўгага часу', 'аберагаючы, не даць чаму-небудзь прапасці, знікнуць; зберагчы цэлым' → 'трымаць (у памяці, у сэрцы); запомніць: *Адным словам, яна павінна была абхапіць усё жыццё свайго раёну, не кажучы ўжо*